

Andrzej M. Brzeziński

Uniwersytet Łódzki, Instytut Historii

Oskar Halecki – rzecznik krajów Europy Środkowej i Wschodniej w Komisji Międzynarodowej Współpracy Intelktualnej Ligi Narodów (1922-1925)

Zarys treści: Artykuł przedstawia i charakteryzuje działalność Oskara Haleckiego, profesora Uniwersytetu Warszawskiego, w Międzynarodowej Komisji Współpracy Intelktualnej Ligi Narodów na rzecz wsparcia życia intelektualnego w krajach Europy Środkowej i Wschodniej dotkniętych najdotkliwiej skutkami I wojny światowej. Ukazuje motyw i efekty aktywności profesora, wybitnego znawcy dziejów regionu środkowoeuropejskiego, w nawiązaniu i pogłębianiu współpracy intelektualnej krajów Europy Środkowej i Wschodniej z państwami zachodnimi. Zawiera charakterystykę koncepcji i metod działania Oskara Haleckiego służących temu celowi.

Słowa kluczowe: Oskar Halecki, Liga Narodów, Europa Środkowa i Wschodnia, międzynarodowa współpraca intelektualna

Key words: League of Nations, Central and Eastern Europe, International Intellectual Cooperation

Oskar Halecki, jeden z najbardziej znanych na forum międzynarodowym historyków polskich XX w., pełnił funkcję sekretarza, a następnie eksperta Międzynarodowej Komisji Współpracy Intelktualnej (Commission Internationale de Coopération Intellectuelle – CICI) Ligi Narodów w latach 1922-1925. Działał wtedy m.in. na rzecz odbudowy i rozwoju życia umysłowego w nowo powstałych lub odrodzonych państwach Europy Środkowej i Wschodniej, co jest tematem niniejszego artykułu. Podstawą źródłową są materiały z Archiwum Ligi Narodów w Genewie, Archiwum UNESCO w Paryżu, Oddziału Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego oraz publicystyka O. Haleckiego.

W dwunastoosobowej CICI, powołanej przez Radę Ligi Narodów w połowie maja 1922 r., Halecki był niewątpliwie najlepszym znawcą stosunków narodowościowych i religijnych w Europie Środkowej i Wschodniej (dalej – EŚW)¹. Wiedzę na ten temat

¹ Zob. A. M. Brzeziński, *Oskar Halecki – sekretarz Komisji Międzynarodowej Współpracy Intelktualnej Ligi Narodów (1922-1924)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, R. 55: 2010, nr 1, s. 7-35.

ujawnił już jako ekspert delegacji polskiej na konferencję pokojową w Paryżu w 1919 roku². Kiedy latem 1921 r. Inazo Nitobe, Podsekretarz Generalny Ligi Narodów, był profesorem Uniwersytetów Cesarskich w Kioto i Tokio, ekonomista i politolog, złożył polskiemu historykowi propozycję pracy w Sekcji Biur Międzynarodowych (Section des Bureaux Internationaux – SBI), wchodzącej w skład struktury Sekretariatu Ligi Narodów, trzydziestoletni wówczas Halecki był profesorem i kierownikiem Katedry Historii Europy Wschodniej w Uniwersytecie Warszawskim³.

Na postrzeganie przez Haleckiego zawiłych dziejów narodów z regionu środkowoeuropejskiego oraz ich aktualnych, powojennych problemów, rzutowało niewątpliwie doświadczenie wyniesione z rodzinnego domu – zetknięcie się z różnymi kulturami (ojciec – austrowęgierski generał, matka – córka chorwackiego żupana) oraz genealogia rodu. Wśród jego przodków ze strony ojca i matki byli przedstawiciele „wszystkich prawie narodów Europy środkowo-wschodniej”⁴. Atutem Haleckiego w badaniu historii tego regionu był poliglotyzm pozwalający mu sięgać do materiałów źródłowych w oryginalnych językach. W mowie i piśmie posługiwał się nie tylko językiem niemieckim, francuskim i angielskim z „prawie z jednakową łatwością”, ale także „umiejętnością czytania” tekstów w języku rumuńskim oraz „w słowiańskich i skandynawskich językach”, obok łaciny i greki⁵.

Było więc oczywiste, że kiedy jesienią 1922 r. CICI podjęła akcję ankietową mającą dostarczyć informacji o stanie życia intelektualnego w szeregu krajów, zwłaszcza w nowo powstałych lub odrodzonych państwach EŚW, jej przeprowadzenie i opracowanie powierzono Haleckiemu. Wynikało to także z faktu, że obok przygotowania merytorycznego i językowego, polski historyk, pełniąc funkcję sekretarza CICI, był faktycznie jedynym jej łącznikiem ze środowiskami naukowymi i uniwersyteckimi z krajów regionu środkowoeuropejskiego. Do Komisji wybrano bowiem uczonych głównie z krajów zachodnioeuropejskich, co było efektem politycznego układu sił w Radzie Ligi Narodów. Tylko dzięki zabiegom Haleckiego, przy poparciu dyplomacji francuskiej, w skład CICI weszła Maria Skłodowska-Curie, profesor fizyki Uniwersytetu Paryskiego i honorowy profesor Uniwersytetu Warszawskiego, jako przedstawicielka nauki polskiej⁶. Przewodniczącym CICI został filozof Henri Bergson, profesor Collège

² S. Kutrzeba, *Kongres, Traktat i Polska*, Warszawa (1919), s. 55, 57, 139-140.

³ Na temat kariery naukowej O. Haleckiego: *Halecki Oskar*, [w:] *Biogramy uczonych polskich*, cz. 1: Nauki społeczne, cz. 1, z. 1: A-J, oprac. A. Śródka, P. Szczawiński, Wrocław 1983, s. 451-455; M. Wierzbicka, *Halecki Oskar*, [w:] *Słownik historyków polskich*, oprac. red. M. Prosińska-Jacki, Warszawa 1994, s. 173-174; M. Morawiec, *Oskar Halecki (1891-1973)*, [w:] *Europa-Historiker. Ein biographisches Handbuch*, Hg. H. Duchhardt u.a., Bd. 1, Göttingen 2006, s. 215-139; J. Cisek, *Oskar Halecki. Historyk. Szermierz Wolności*, Warszawa 2009, s. 7-46.

⁴ J. Kłoczowski, *Oskar Halecki i jego walka o miejsce Polski w Europie*, [w:] *Z dziejów polityki i dyplomacji polskiej. Studia poświęcone pamięci Edwarda hr. Raczyńskiego, Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wychodźstwie*, red. H. Bułhak, Warszawa 1994, s. 397.

⁵ League of Nations. Archives United Nations, Genewa (LNA), SDN. S.787. Section 33/16202/16202, Pismo Nitobe z 14 grudnia 1922 r.

⁶ Zaznaczyć należy, że Quai d'Orsay zgodziło się na kandydaturę M. Skłodowskiej-Curie, wychodząc z założenia, iż na forum międzynarodowym uczona będzie i tak bardziej kojarzyła się z Francją niż

de France i członek l'Académie Française, jego zastępcą filolog klasyczny Gilbert Murray, profesor Oxfordu, a stałym sprawozdawcą szwajcarski intelektualista Gonzague de Reynold, profesor literatury francuskiej na uniwersytecie w Bernie⁷.

Podjmując się obowiązków sekretarza CICI, Halecki wyrażał pogląd, że kraje „które powstały między Niemcami a Rosją, oraz na dawnym obszarze Austro-Węgier i Turcji”⁸, powinny być szybko włączone do międzynarodowej współpracy intelektualnej w ramach Ligi Narodów, aby uzyskać niezbędną pomoc dla odbudowy i rozwoju życia naukowego. Poczucie szczególnego zobowiązania miał – co rozumiałe – wobec nauki polskiej⁹. Twierdził, że istotna jest nie tylko skala i forma pomocy dla krajów EŚW, szczególnie dotkniętych skutkami wojny, ale także sama wola i chęć społeczności międzynarodowej do podjęcia takiej inicjatywy. „Gdyby ta akcja pomocy naukowej – pisał Halecki – zainicjowana przez Ligę Narodów, ograniczyła się do dostarczenia różnym krajom kilkudziesięciu czy kilkuset tomów literatury naukowej, do ułatwienia wyjazdu kilku pracownikom naukowym, to nie byłaby zbyt cenna, bo w chwilach najcięższych, najdrażliwszych wysunęła w tej dziedzinie kulturalnej piękne hasło międzynarodowej solidarności, i ponieważ stworzyła nowe organa dla ułatwienia stosunków kulturalnych między poszczególnymi narodami”¹⁰.

Zaangażowanie Haleckiego w działania wspierające życie intelektualne w krajach EŚW było pochodną jego zainteresowania badawczego dotyczącego historii tego regionu w minionych stuleciach. Wiązało się z wyrażaną przez niego tezą o szczególnym znaczeniu dziejowym Europy Środkowej i Wschodniej, którą wysunął na podstawie badań podjętych w okresie I wojny światowej i kontynuowanych w następnych latach. Dowodził, że Europa Środkowa i Wschodnia (nie włączając do niej Rosji) stanowi wspólnotę historyczną mimo istniejących różnic kulturowych i religijnych. Istotą rozważań profesora było przekonanie o konieczności zgodnego

z Polską. Zob. A. M. Brzeziński, *Z działalności Marii Skłodowskiej-Curie w Komisji Międzynarodowej Współpracy Intelktualnej Ligi Narodów (1922-1934)*, „Przegląd Nauk Historycznych”, Łódź 2006, R. V, nr 2(10), s. 144; J. Piskurewicz, *Między nauką a polityką. Maria Skłodowska-Curie w laboratorium i w Lidze Narodów*, Lublin 2007, s. 90-94.

⁷ Pozostałymi członkami CICI byli: Kristine Bonnevie (Norwegia), Jules Destrée (Belgia), Albert Einstein (Niemcy), Francesco Ruffini (Włochy), Leonardo de Torrès-Quevedo (Hiszpania), Aloysio de Castro (Brazylia). Nienależące do Ligi Narodów Stany Zjednoczone reprezentował George Ellory Hale, a jego zastępcą był Robert A. Millikan. Przedstawicielem kultury indyjskiej został wybrany Dilip N. Bannerjea, profesor ekonomii politycznej (uniwersytet w Kalkucie). Cywilizację Dalekiego Wschodu miał reprezentować I. Nitobe, który wszedł do komisji z urzędu jako szef SBI. William Martin, szwajcarski dziennikarz, był w Komisji przedstawicielem Międzynarodowej Organizacji Pracy. Zob. charakterystykę członków CICI przedstawioną przez O. Haleckiego, *Komisja Współpracy Umysłowej (I)*, „Przegląd Współczesny”, 1923, nr 9-10, s. 37-53.

⁸ O. Halecki, *Liga Narodów a organizacja współpracy umysłowej*, [w:] *Liga Narodów. Siedem odczytów wygłoszonych w Uniwersytecie Warszawskim w roku akademickim 1924/1925 poprzedzonych wstępem Dr. Aleksandra Skrzyńskiego ministra spraw zagranicznych*, Warszawa 1925, s. 120.

⁹ Zob. A. M. Brzeziński, *Sprawy polskie w działalności Oskara Haleckiego – sekretarza Komisji Międzynarodowej Współpracy Intelktualnej Ligi Narodów (1922-1924)*, [w:] *Oskar Halecki i jego wizja Europy*, red. M. Dąbrowska, t. 1, Warszawa-Łódź 2012, s. 38-55.

¹⁰ O. Halecki, *Liga Narodów*, s. 122.

współżycia ludów tej części Europy, między Niemcami a Rosją, w formie federalcyjnego porozumienia, gwarantującego zachowanie ich tożsamości narodowej i kulturowej. Zdaniem Haleckiego najpełniejszym urzeczywistnieniem zasady federalcyjnej była „unia jagiellońska” z XIV-XVI wieku obejmująca na warunkach dobrowoli i tolerancji narody Polski, Litwy i Rusi, a w pewnych okresach również Węgier, Czech, Słowacji, Chorwacji i Rumunii. Znamienne, że Halecki poszukiwał w tym systemie rozwiązań dla Europy Środkowej i Wschodniej w czasach nowożytnych i najnowszych¹¹. Odbudowę i rozwój życia intelektualnego w państwach EŚW uznawał zapewne za jeden z ważnych elementów sprzyjających wzajemnemu zrozumieniu i zbliżeniu zamieszkujących je narodów w powojennej rzeczywistości.

Halecki zebrał pierwsze informacje o potrzebach placówek życia umysłowego w państwach EŚW, przygotowując materiał do dyskusji na inauguracyjne posiedzenie CICI w Genewie (1-5 sierpnia 1922 r.)¹². Sprawa ta, obok kilku innych, była przedmiotem obrad Komisji. Postanowiono zapoznać się z sytuacją krajów, których „życie intelektualne jest szczególnie zagrożone”, w pierwszej kolejności z potrzebami nauki w Austrii i Polsce. Przygotowanie wstępnych raportów na ten temat powierzono odpowiednio Gonzague Reynoldowi i M. Skłodowskiej-Curie. Podkreślić należy, że Halecki wydatnie pomógł uczonej w merytorycznym opracowaniu *Raportu tymczasowego* o stanie życia umysłowego w Polsce¹³.

Rada Ligi Narodów zapoznała się z oboma dokumentami podczas posiedzeń 13 września i 4 października 1922 roku. Będąc pod wrażeniem zawartych w nich informacji o trudnej sytuacji materialnej instytucji i środowisk naukowych w Austrii i Polsce, Rada uznała, że należy przeprowadzić ankietę w sprawie stanu i potrzeb życia umysłowego we wszystkich krajach. Podjęto też decyzję o powołaniu „komisji narodowych” współpracy intelektualnej, które pełniłyby rolę „łącznika” z CICI. Wnioski tych komisji dotyczące różnorodnych form pomocy dla placówek naukowych, uczelni i profesorów byłyby przekazywane do Sekretariatu Ligi Narodów, zbadane i zaopiniowane, a następnie skierowane do osób lub instytucji, które najłatwiej mogłyby spełnić stosowne zalecenia CICI¹⁴.

¹¹ Szerzej na ten temat: K. Baczkowski, *Oskara Haleckiego jagiellońska wizja dziejów*, [w:] *Oskar Halecki i jego wizja Europy*, s. 56-77.

¹² O. Halecki zbierał potrzebne materiały w Genewie, Wiedniu, Pradze i Berlinie. Wykorzystał oficjalne publikacje oraz informacje uzyskane w wyniku korespondencji z najważniejszymi instytucjami naukowo-badawczymi z różnych krajów (O. Halecki, *Komisja ... (I)*, s. 33-34).

¹³ Na podstawie napisanego przez Haleckiego „szkicu”, Skłodowska-Curie opracowała *Raport tymczasowy* o stanie życia umysłowego w Polsce, w którym przypominała historię rozbiorów Polski i trudną sytuację Polaków poddanych rusyfikacji i germanizacji. Podkreśliła, że chociaż podczas I wojny światowej Polska została „prawie całkowicie zniszczona”, to w 1920 r. istniało już 26 instytucji i towarzystw naukowych, z czego 9 stworzonych przez „młode państwo”; funkcjonowało 5 szkół wyższych i 753 szkoły średnie. Tekst memoriału: Archives du Ministère des Relations Extérieures, Paryż, SDN, vol. 1843. SDN.CCI. A.63.1922. XII. *Note Provisoire sur l'état de la vie intellectuelle en Pologne soumise au Conseil par la Commission de Coopération Intellectuelle et approuvé par le Conseil le 13 septembre 1922*, p. 51-54. Zob. A. M. Brzeziński, *Z działalności Marii Skłodowskiej-Curie*, s. 149-150.

¹⁴ Rada Ligi Narodów zaakceptowała tę metodę współpracy CICI z poszczególnymi państwami podczas posiedzenia 30 stycznia 1923 roku. Zdecydowano, że Sekretariat Ligi Narodów będzie miał

Realizacja tych decyzji przypadła w znacznej mierze Haleckiemu jako sekretarzowi CICI. Po pierwsze, podjął się opracowania, wspólnie z G. de Reynoldem, czterech form ankiety na temat stanu i potrzeb życia umysłowego, które miały być wysłane oddzielnie do rządów, uniwersytetów, towarzystw naukowych i „specjalistów”, tj. naukowców, artystów, profesorów i wydawców¹⁵. Wysyłanie kwestionariuszy rozpoczęło w grudniu 1922 r., a otrzymany materiał miał być opracowany i opublikowany w języku francuskim do 1 lipca 1923 r., przed planowanym posiedzeniem CICI. Halecki zredagował też list przewodni do respondentów podpisany przez H. Bergsona¹⁶.

Po drugie, jak już wspomniano, Haleckiemu powierzono przeprowadzanie i opracowanie ankiety w dwunastu krajach EŚW należących do Ligi Narodów – Estonii, Finlandii, Łotwie, Litwie, Polsce, Czechosłowacji, Węgrzech, Rumunii, Bułgarii, Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców (KSHS), Albanii i Grecji¹⁷. Polskiemu historykowi przypadło więc zbadanie stanu życia umysłowego i jego potrzeb w państwach stanowiących w większości *novum* na mapie politycznej powojennej Europy „od Bałtyku po Morze Czarne i Morze Egejskie”¹⁸. W oficjalnej korespondencji i dokumentacji Ligi Narodów Halecki używał wówczas dla tego regionu określenia „kraje Europy Środkowej i Wschodniej” (Countries of Central and Eastern Europe)¹⁹.

Z badań ankietowych wyłączono Rosję Sowiecką ze względu na wrogi stosunek władz bolszewickich do Ligi Narodów, a tym samym spodziewane – jak pisał

prawo występować do rządów z apelem o wspieranie działań zmierzających do tworzenia „komisji narodowych”. Zob. A. M. Brzeziński, *Polska w systemie międzynarodowej współpracy intelektualnej Ligi Narodów (1922-1939)*, „Dzieje Najnowsze”, R. XXXIV, 2002, nr 2, s. 4.

¹⁵ „Dla wielu narodów mniej znanych – podkreślał Halecki – niemających jeszcze utartych stosunków międzynarodowych, ankieta ta, sięgająca do wszystkich części świata, była jedynym środkiem, aby swoje dezyderaty i potrzeby podać do publicznej wiadomości” (O. Halecki, *Liga Narodów*, s. 122).

¹⁶ Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Oddział Rękopisów (BUW OR), Materiały K. Lutostańskiego, nr akc. 160, t. 31. Kopia egzemplarza kwestionariusza CICI. Zob. S. W. Pycior, *Poland's Intellectual Institutions after the First World War: Contemporary Inquiries and Reports*, „The Polish Review”, vol. 46, No 3, 2001, s. 347.

¹⁷ Czechosłowacja, Grecja, Polska, Rumunia i KSHS były państwami założycielskimi Ligi Narodów, kolejne – Albania, Austria, Bułgaria, Finlandia – zostały przyjęte do organizacji w połowie grudnia 1920 roku. Estonia, Litwa i Łotwa zostały państwami członkowskim 22 sierpnia 1921 r., Węgry – 18 grudnia 1922 r. (S. Sierpowski, *Narodziny Ligi Narodów. Powstanie, organizacja i zasady działania*, Poznań 1984, s. 258-259).

¹⁸ *League of Nations. Intellectual Co-Operation Organisation. National Committees on Intellectual Co-Operation*, Geneva 1937, s. 6.

¹⁹ W omawianym okresie O. Halecki używał też w publicystyce określenia „nowa Europa środkowa” (*Liga Narodów*, s. 123). Termin „Europa Środkowo-Wschodnia” (East-Central Europe), stosowany przez Haleckiego w późniejszym okresie, był rezultatem jego rozważań o potrzebie wyodrębnienia obszaru pomiędzy Wschodem a Zachodem Europy. Jego ostateczna koncepcja na ten temat ukształtowała się w okresie II wojny światowej i po podziale wpływów dokonany w Europie przez „Wielką Trójkę”. Halecki przedstawił ją w pracach: *The Limits and Divisions of European History*, London-New York 1950 (wersja polska: *Historia Europy – jej granice i podziały*, przeł. J. M. Kłoczowski, Lublin 1994) oraz *Bordenlands of Western Civilisation. A History of East Central Europe*, Fordham University 1952.

Halecki – „przeszkody wprost niezwykłe” w przeprowadzeniu badań. Zdawano sobie jednak sprawę, że sytuacja życia umysłowego w tym kraju była „najbardziej rozpaczliwa”, a wielu rosyjskich uczonych wyjechało za granicę²⁰. Zdecydowano więc opracowanie raportu o sytuacji rosyjskich intelektualistów-emigrantów, do czego zobowiązał się Gonzague de Reynold²¹.

Z uwagi na wyjątkową, katastrofalną sytuację gospodarczą i finansową Austrii, Rada Ligi Narodów postanowiła przeprowadzenie w tym kraju dokładniejszej ankiety. Podjął się tego Alfons Dopsch, profesor historii średniowiecznej na uniwersytecie wiedeńskim i członek Austriackiej Akademii Nauk, którego Rada Ligi Narodów mianowała stałym korespondentem CICI²². Poza tym Rada zwróciła się do CICI o zorganizowanie doraźnej międzynarodowej pomocy dla austriackich instytucji i środowisk intelektualnych. H. Bergson, G. de Reynold i O. Halecki zredagowali więc apel o pomoc dla austriackich intelektualistów i życia umysłowego w Austrii, pod którym podpisali się w imieniu CICI. Apel ten, datowany 4 listopada 1922 r., miał rangę oficjalnego dokumentu Ligi Narodów adresowanego do uniwersytetów, akademii i towarzystw naukowych „wszystkich krajów”²³. Rozesłany w liczbie ok. 1000 egzemplarzy szybko odniósł zamierzony skutek. Jak pisał O. Halecki: „...cały szereg instytucji francuskich, angielskich, amerykańskich, włoskich, hiszpańskich a nawet indyjskich zawiadomił Komisję o uchwałach powziętych w tej sprawie po otrzymaniu apelu”²⁴.

Kolejnym istotnym zadaniem Haleckiego było nawiązanie kontaktu z tworzącymi się „komisjami narodowymi” współpracy intelektualnej. Okolicznością sprzyjającą inicjowaniu tych komisji było przygotowanie odpowiedzi na ankietę CICI z grudnia 1922 r. w sprawie kondycji życia intelektualnego. Znamienne, że jako pierwsze zaczęły powstawać „komisje narodowe” w państwach EŚW. Intelektualiści i instytucje naukowe zaangażowane w tworzenie tych komisji liczyły, że Liga Narodów pomoże im w przezwyciężeniu istniejących trudności materialnych i odbudowaniu życia umysłowego²⁵.

Halecki korespondował z osobami lub instytucjami, które były inicjatorami powołania takich komisji, udzielając koniecznych informacji i nawiązując pierwsze

²⁰ O. Halecki, *Komisja Współpracy Umysłowej (II)*, „Przegląd Współczesny”, 1923, nr 12, s. 34.

²¹ Zob. G. de Reynold, *Les groupes academiques russes. Rapport sur la situation et l'organisation des intellectuels russes hors de Russie, Enquête sur la situation du travail intellectuel, deuxième série*, nr 34, Genève 1923/24, s. 1-40.

²² Rada Ligi Narodów podjęła decyzję o nominacji A. Dopscha 4 października 1922 r. Halecki pisał, że Dopsch „podjął się poprowadzenia ankiety dokładniejszej aniżeli w innych krajach, zorganizował w tym celu małe biuro przy swoim instytucie historii ekonomicznej i kulturalnej na uniwersytecie wiedeńskim i przekazuje Komisji najbardziej uwagi godne podania, jakie do tego biura napływają” (O. Halecki, *Komisja... (II)*, s. 35).

²³ Tekst: LNA. SDN.C.731.M.443, Genève 1922, XII, pp. 1-2; H. Bergson, *Écrits et paroles. Textes Rassemblés par R.-M. Mossé-Bastide*, t. 3, Paris 1959, s. 520-522.

²⁴ O. Halecki, *Komisja... (II)*, s. 35.

²⁵ *League of Nations. Intellectual Co-Operation Organisation. National Committees*, s. 6 i n.; O. Halecki, *Komisja... (II)*, s. 36-37.

kontakty formalne z ramienia CICI²⁶. W Czechosłowacji był to Josef Šusta, profesor historii średniowiecznej na Uniwersytecie Karola w Pradze, członek Czeskiej Akademii Nauk i Sztuk Pięknych, w latach 1920-1921 minister szkolnictwa i oświaty. W skład utworzonej czechosłowackiej „komisji narodowej” weszli przedstawiciele Akademii Nauk, Akademii Pracy im. Masaryka oraz Towarzystwa Naukowego Czeskiego. Na Węgrzech organizatorem szesnastoosobowej „komisji narodowej” był Albert Berzeviczy, polityk, historyk i literat, były minister kultury (1903-1905), od 1905 r. prezes Węgierskiej Akademii Nauk. Wspomniany A. Dopsch zorganizował austriacką komisję współpracy intelektualnej, która rozpoczęła działalność 28 kwietnia 1923 roku. W Jugosławii rolę taką spełnił Jovan Cvijič, profesor geografii, były rektor Uniwersytetu w Belgradzie, od 1921 r. prezes Królewskiej Akademii Serbskiej. Cvijič – jak podkreślał Halecki – „zwrócił się w tej sprawie do rządu, pragnąc tę akcję ściślej, niż gdzie indziej, powiązać z ministerstwem oświaty”²⁷. Grecka komisja współpracy intelektualnej powstała z inicjatywy Andreasa Andreadesa, profesora statystyki i finansów na Uniwersytecie w Atenach. Organizatorem komisji rumuńskiej była Akademia Nauk w Bukareszcie. Na Litwie i w Estonii analogicznego zadania podjęły się uniwersytety w Kownie i Dorpacie, a na Łotwie i w Bułgarii uniwersytety w Rydze i Sofii. W Helsinkach zawiązała się „komisja mieszana”, złożona z dwóch głównych towarzystw naukowych – fińskiego i szwedzkiego. W Albanii analogiczna rola przypadła bibliotece publicznej w Tiranie. Rolę polskiej „komisji narodowej” pełniła „Komisja do spraw Ligi Narodów” powołana w styczniu 1923 r. przy Kasie im. Mianowskiego²⁸. Łącznie, do lipca 1923 r. „komisje narodowe” utworzono bądź rozpoczęto ich organizację w jedenastu krajach – w Austrii, Bułgarii, Czechosłowacji, Estonii, Finlandii, Grecji, Węgrzech, Litwie, Polsce, Rumunii, KSHS. Nieco później zaczęły powstawać „komisje narodowe” w krajach zachodnich²⁹.

W porównaniu z innymi członkami CICI i jej ekspertami, którzy zazwyczaj mieli opracować ankiety z jednego państwa, Haleckiemu przypadło najbardziej pracochłonne zadanie. Mimo to, jako pierwszy sporządził wstępny raport o sytuacji i potrzebach życia naukowego krajów EŚW. Ponadto Halecki przygotował do druku w języku francuskim – zgodnie z decyzją CICI o publikowaniu opracowanych ankiet – trzy broszury o warunkach życia intelektualnego oraz sytuacji uniwersyte-

²⁶ BUW, OR. Materiały K. Lutostańskiego, nr akc. 160, t. 31, listy O. Haleckiego do K. Lutostańskiego z 6 i 8 lutego, 3 marca, 13 sierpnia 1923 r.

²⁷ O. Halecki, *Komisja... (II)*, s. 37.

²⁸ Było to zgodne z sugestią M. Skłodowskiej-Curie, aby Kasa im. Mianowskiego pełniła rolę „łącznika” nauki polskiej z CICI. W dokumentach występowała też nazwa: „Polska Komisja Międzynarodowej Współpracy Umysłowej”. Tworzyli ją profesorowie: Ludwik Szperl (przewodniczący), chemik organik, wiceprezes Kasy im. Mianowskiego, Franciszek Czubalski, fizjolog i Józef Ujejski, historyk literatury polskiej. Szczegóły: A. M. Brzeziński, *Polska Komisja Międzynarodowej Współpracy Intelktualnej (1924-1939)*, Łódź 2001, s. 11.

²⁹ W Europie Zachodniej pierwsza „komisja narodowa” współpracy intelektualnej powstała w Belgii, z inicjatywy J. Destrée, w 1922 roku. Dopiero dwa lata później „komisje narodowe” powstały we Francji, Norwegii i Szwajcarii. (Zob. *League of Nations. Intellectual Co-Operation Organisation. National Committees*, s. 25, 59, 102).

tów i innych wyższych uczelni w Czechosłowacji oraz dwie broszury o analogicznych problemach na Węgrzech³⁰.

Wstępny raport o sytuacji życia intelektualnego w krajach EŚW Halecki przedstawił pierwszego dnia obrad drugiej sesji CICI (26 lipca-2 sierpnia 1923 r.). Zaznaczył, że w porównaniu z innymi państwami, w krajach tych skumulowały się największe i najbardziej dotkliwe trudności finansowe ciężące aktualnie na życiu umysłowym. Z drugiej jednak strony, mimo ich występowania, życie intelektualne w krajach EŚW wykazało „zadziwiający impet” po przywróceniu w tym regionie pokojowych warunków egzystencji. Powstały nowe centra intensywnej aktywności intelektualnej oraz wzrosła liczba placówek życia umysłowego i ich efektywności. Tworzono m.in. nowe uniwersytety bądź reorganizowano i rozbudowywano już istniejące³¹.

Halecki stwierdził, że uczelnie i instytucje naukowe w omawianych dwunastu państwach wysuwały podobne propozycje rozwiązania istniejących trudności spowodowanych głównie brakiem środków finansowych. Władze Bułgarii prosiły, aby Liga Narodów ustanowiła międzynarodowy program wymiany naukowców i studentów. Podobna była sugestia greckich profesorów, którzy proponowali ponadto utworzenie programu międzynarodowej wymiany publikacji i naukowców. Dyrekcja biblioteki w Tiranie informowała, że nie miała pieniędzy na zakup zagranicznych publikacji, proponowała więc uruchomienie programu międzynarodowej wymiany książek i czasopism naukowych. Pracownicy Instytutu Meteorologicznego w Bukareszcie wskazywali, że nie byli w stanie zakupić aparatury do prowadzenia prac badawczych. Profesorowie z KSHS prosili Ligę Narodów o środki na zakup książek i pomocy naukowych. Rząd Estonii informował o naglącej potrzebie wyposażenia obserwatoriów w sprzęt astronomiczny i meteorologiczny, a bibliotek w książki i czasopisma. Towarzystwa naukowe i biblioteki w Finlandii miały ogromne trudności z zakupieniem zagranicznych czasopism z powodu deprecjacji fińskiej marki. W Polsce, podobnie jak w wymienionych krajach, instytucje i towarzystwa naukowe potrzebowały zagranicznych czasopism i innych publikacji naukowych³².

W końcowej części wystąpienia Halecki proponował środki przezwyciężenia istniejących trudności życia intelektualnego w krajach EŚW. Nie uważał, aby bezpośrednia pomoc w postaci środków pieniężnych Ligi Narodów lub poszczególnych

³⁰ Zob. *Tchécoslovaquie. Les universités. Enquête sur la situation du travail intellectuel*, nr 33, Genève 1923, ss. 11; *Tchécoslovaquie. Les sciences techniques. Enquête sur la situation du travail intellectuel*, nr 39, Genève 1923, ss. 9; *Le livre comme instrument de travail et d'éducation. Tchécoslovaquie. Enquête sur la situation du travail intellectuel*, nr 37, Genève 1923, ss. 11; *Hongrie. Situation générale. Enquête sur la situation du travail intellectuel*, nr 20, Genève 1923, ss. 15; *Hongrie. Les universités et les hautes écoles. Enquête sur la situation du travail intellectuel*, nr 21, Genève 1923, ss. 19.

³¹ O. Halecki poruszył tę kwestię podczas odczytu wygłoszonego w Uniwersytecie Warszawskim jesienią 1924 roku. Mówił o „przewrotach”, jakie zaszły w życiu uniwersyteckim po 1918 r. w Finlandii, Estonii, Łotwie, Litwie, Rumunii, Węgrzech, KSHS, Bułgarii i Grecji (O. Halecki, *Liga Narodów*, s. 120-121).

³² Archives UNESCO. Paryż. SDN, CICI. Procès-verbaux de la deuxième session, Genève, 26 Juillet-2 Août 1923, Genève, le 1er Septembre 1923. Rapport O. Haleckiego miał formę oficjalnego dokumentu LN: SDN.CICI. 60, Genève, le 20 Juillet 1923 (ALN, SDN 1919-1927, 13C, R. 1057).

państw stanowiła zasadniczy sposób ich rozwiązania³³. Potrzeby państw w EŚW są bowiem zbyt duże, a gospodarka Europy Zachodniej nie dość silna, aby im sprostać. Zamiast bezpośredniej pomocy finansowej Halecki proponował szereg innych środków, takich jak: stworzenie międzynarodowego funduszu pożyczkowego i kredytowego, z którego instytucje naukowe mogłyby uzyskiwać pieniądze na realizację określonych projektów; bezpłatna wymiana publikacji naukowych oraz międzynarodowy program wymiany profesorów i studentów. Ułatwieniem jego realizacji powinny być obniżone ceny biletów, bezpłatne paszporty i wizy dla naukowców i młodzieży akademickiej. Wyraził pogląd, że CICI lub Sekretariat Ligi Narodów mogłyby stanowić swoisty *clearing house* dla bezpłatnej wymiany publikacji naukowych pomiędzy państwami członkowskimi. Jego zdaniem, CICI powinna zachęcać państwa do bieżącego negocjowania dwustronnych porozumień dotyczących wymiany naukowców i studentów, aniżeli oczekiwać na zawarcie w tej sprawie umowy międzynarodowej³⁴.

27 lipca, podczas kolejnego dnia obrad CICI, Halecki przedstawił informacje na temat powstałych „komisji narodowych” współpracy intelektualnej w państwach EŚW. Wyraził optymistyczny pogląd, iż analogiczne komisje, tworzące się w krajach Europy Zachodniej, będą mogły służyć pomocą krajom, w których życie intelektualne jest „szczególnie zagrożone”, poprzez dostarczanie książek i czasopism, aparatury badawczej oraz wymianę profesorów. Proponował, aby zorganizować konferencję przedstawicieli „komisji narodowych” państw EŚW w celu omówienia spraw organizacyjnych i zasad wzajemnej współpracy intelektualnej³⁵.

Idea ta zyskała poparcie CICI, która zaprosiła na swoje trzecie z kolei posiedzenie w Paryżu (5-8 grudnia 1923 r.) delegatów „komisji narodowych” z dwunastu wspomnianych państw EŚW. Podczas obrad przyjęto „sugestie” dla organizacji i działalności „narodowych komisji” współpracy intelektualnej, które miały nie tylko „pośredniczyć” między krajowymi instytucjami naukowymi a CICI, ale także współuczestniczyć w badaniach podjętych przez CICI na temat kondycji życia intelektualnego w różnych krajach. Były upoważnione do wysyłania do sekretariatu CICI lub bezpośrednio do „komisji narodowych” innych krajów próśb instytucji lub pracowników naukowych o książki i aparaturę naukową oraz ułatwienia w podróżach dla celów badawczych i wymiany profesorów pomiędzy uniwersytetami. Jednocześnie komisje były zobowiązane spełniać „tak dalece jako to możliwe” tego typu próśby. „Komisje narodowe” miały stanowić jedyne centra koordynacyjne dla całego kraju,

³³ CICI ani Liga Narodów nie dysponowały stosownymi środkami finansowymi. H. Bergson i M. Skłodowska-Curie uważali, że CICI powinna mieć prawo przyjmowania dotacji z różnych źródeł. Z takim też apelem przewodniczący CICI wystąpił podczas IV sesji Zgromadzenia Ligi Narodów 23 września 1923 r., zyskując akceptację (*L'Institut International de Coopération Intellectuelle, 1925-1946*, Paris 1946, s. 21-22).

³⁴ LNA, SDN 1919-1927, 13C, R. 1057. SDN.CICI. 60, Genève, le 20 Juillet 1923. Zob. S. W. Pycior, *Poland's Intellectual Institutions*, 352-353.

³⁵ Archives UNESCO, SDN.CCI, Procès-verbaux de la deuxième session, Genève 26 Juillet – 2 Août 1923, Genève, le 1er septembre 1923.

m.in. popularyzując dążenia Ligi Narodów „do koncyliacji wszelkich zadrażeń międzynarodowych na gruncie kultury”³⁶.

31 marca 1924 r. kończył się angaż O. Haleckiego w SBI, a tym samym jego funkcja sekretarza CICI. Jednakże I. Nitobe oraz członkowie CICI uznali, że Halecki powinien nadal z nimi współpracować jako ekspert. Halecki wyraził na to zgodę, stanowisko to bowiem pozwalało mu pogodzić działalność w Komisji z pracą w Uniwersytecie Warszawskim. W połowie marca 1924 r. Eric Drummond, Sekretarz Generalny Ligi Narodów zaakceptował wniosek I. Nitobe o mianowanie O. Haleckiego ekspertem CICI od 1 kwietnia 1924 r. Polski historyk pozostał też członkiem komitetu kierującego Międzynarodowym Biurem Uniwersyteckim (Office International de Renseignements Univeristaires – OIRU) w Genewie, którego zadaniem było badanie i w miarę możliwości ułatwianie współpracy między uniwersytetami różnych państw³⁷.

Pełniąc nową funkcję w CICI, Halecki wykazywał nadal wiele inicjatywy w sprawie pomocy dla rozwoju życia naukowego w państwach EŚW. W drugiej połowie kwietnia 1924 r. pisał do profesora Bronisława Dembińskiego o stojących przed nim zadaniach jako eksperta CICI – „opracowanie referatu o stanie i potrzebach nauki we wszystkich krajach położonych między Niemcami a Rosją, dostarczanie wiadomości o uniwersytetach słowiańskich dla Biuletynu Biura – to będą w tym zakresie działania moje na najbliższą przyszłość”³⁸.

Halecki przedstawił szczegółowe sprawozdanie z badań ankietowych na temat potrzeb życia umysłowego w krajach EŚW podczas IV plenarnego posiedzenia CICI w Genewie 25-29 lipca 1924 r.³⁹ Wystąpienie w pierwszym dniu obrad rozpoczęło od stwierdzenia, że mimo różnic językowych i tradycji jest kilka elementów wspólnych dla krajów tego regionu. Jeśli spojrzeć się na mapę polityczną Europy z 1815 r., dostrzega się, że żadne z tych państw wtedy nie istniało, a życie intelektualne było hamowane, niekiedy poprzez wieki. Obecnie jest to dwanaście państw różnej wielkości, w któ-

³⁶ Uznano za pożądane, aby z każdą „komisją narodową” współdziałali przedstawiciele: 1/ instytucji lub stowarzyszeń ustanowionych dla promowania współpracy intelektualnej; 2/ akademie i główne towarzystwa naukowe; 3/ uniwersytety; 4/ biblioteki narodowe, instytucje bibliograficzne i biura wymiany publikacji; 5/ narodowa federacja pracowników intelektualnych (Archives UNESCO, SDN. CCI, Procés-verbaux de la troisième session, Genève 5 – 8 Décembre 1923, Genève le 1er Janvier 1924).

³⁷ Wniosek o powołaniu OIRU wysunęła Podkomisja ds. Stosunków Międzyuniwersyteckich CICI, której Halecki był członkiem jako sekretarz Komisji. CICI zdołała przekonać władze Ligi Narodów do powołania OIRU. Zgromadzenie Ligi Narodów przegłosowało pozytywnie projekt 27 września 1923 roku. Przewodniczącym komitetu kierującego pracami OIRU został G. de Reynold. Od początku 1924 r. OIRU zaczęło wydawać kwartalnik (następnie dwumiesięcznik) zatytułowany *Bulletin de l'Office International de Renseignements Univeristaires* (Pham-Thi-Tu, *La Coopération Intellectuelle sous la Société des Nations*, Genève 1962, s. 84-85).

³⁸ Archiwum PAN. Oddział w Poznaniu (dalej – APANP), P III 34, j. 130). List Haleckiego do B. Dembińskiego, napisany w Krakowie 24 kwietnia 1924 r.

³⁹ Posiedzenie CICI było poświęcone omówieniu wyników badań ankietowych o kondycji życia naukowego w Europie i poza nią. Oceny przebiegu akcji ankietowej dokonał Gonzague de Reynold, informując, że opublikowano 40 broszur o sytuacji życia intelektualnego w poszczególnych krajach, a 20 oczekiwało na wydanie drukiem. (LNA, SDN.CCI, Procés-verbaux de la quatrième session, Genève 25-29 juillet 1924), Genève, le 25 août 1924).

rych powstaje nowa rzeczywistość intelektualna, o czym świadczy nadesłany materiał ankietowy przygotowany w znacznej mierze przez „narodowe komisje” współpracy intelektualnej. Trudności, które ciążyą nad życiem umysłowym w państwach EŚW, są głównie natury ekonomicznej i finansowej. Halecki podkreślił, że z finansowego punktu widzenia najbardziej poważna sytuacja wydaje się na Węgrzech. Należy jednak zauważyć, że w odpowiedziach na kwestionariusz rzadko pojawiały się żądania o subsydia. Wynika to z tego, że w ostatnich miesiącach w niektórych krajach, zwłaszcza w Polsce, sytuacja finansowa uległa poprawie. Innym tego powodem jest „miłość własna” respondentów, którzy nie chcieliby sugerować czegoś, co mogłoby uchodzić za „jałmużnę”. Halecki proponował więc stworzenie „pośrednich” form pomocy materialnej dla odbudowy i rozwoju życia intelektualnego w omawianych krajach, takich jak:

1. stworzenie międzynarodowej kasy pożyczkowej i kredytowej;
2. system ułatwień finansowych dla wyjazdów profesorów i grup studenckich w ramach wymiany między uniwersytetami;
3. utworzenie międzynarodowego funduszu stypendialnego dla profesorów i studentów.

Halecki opowiedział się za powołaniem w krajach EŚW „narodowych biur uniwersyteckich” na wzór istniejących już w krajach Europy Zachodniej, aby skorzystały z ich doświadczenia w korelowaniu współpracy między uczelniami⁴⁰. Sugerował spotkanie dyrektorów biur uniwersyteckich działających w państwach zachodnich z przedstawicielami „komisji narodowych” krajów EŚW w celu powołania w nich takich placówek. Podkreślił, że OIRU powinno uwzględnić kraje EŚW w swoich działaniach na rzecz promowania międzynarodowej współpracy między uniwersytetami. Wskazał, że państwa EŚW, które są jeszcze „mało znane”, chciałyby nawiązać ścisły kontakt i współpracę intelektualną z Europą Zachodnią, aby poznawać jej kulturę, a zarazem popularyzować własny dorobek w tej dziedzinie. Mogłyby to ułatwić tworzone i rozwijane na zasadzie wzajemności instytuty kulturalne oraz międzynarodowe wakacyjne kursy młodzieży. Wzajemnemu poznaniu dorobku umysłowego służyłoby też utworzenie międzynarodowego periodyku naukowego, w którym byłyby publikowane w języku „powszechnego obiegu” streszczenia prac uczonych piszących w „językach mało znanych”.

Wskazując, że CICI nie dysponuje środkami finansowymi na rozwijanie międzynarodowej współpracy intelektualnej, Halecki zalecał nawiązywanie bezpośrednich dwustronnych kontaktów pomiędzy „komisjami narodowymi”. Wskazał, że porozumienie o współpracy umysłowej osiągnęły już „komisje narodowe” Polski i Szwajcarii⁴¹. Zadaniem CICI powinno być ułatwianie nawiązywania kontaktów

⁴⁰ Doświadczenie takie miało m.in. Biuro Uniwersytetów Brytyjskiego Imperium (Universities Bureau of the British Empire – UBBE) z siedzibą w Londynie. Decyzja o jego utworzeniu zapadła w 1912 r. podczas kongresu przedstawicieli 53 uniwersytetów brytyjskiego imperium (The National Archives, Londyn, Ministry of Education, ED. 25/1. List Alexandra Hilla, honorowego sekretarza UBBE, do O. Haleckiego z 28 lutego 1923 r.). Dziękuję dr. Arturowi Rosiakowi za pomoc w uzyskaniu kserokopii listu.

⁴¹ Zob. A. M. Brzeziński, *Oskar Halecki – inicjator polsko-szwajcarskiej współpracy intelektualnej w ramach Ligi Narodów*, „Przegląd Nauk Historycznych”, Łódź 2010, R. IX, nr 1, s. 181-199.

i porozumień pomiędzy „komisjami narodowymi” państw EŚW z krajami Europy Zachodniej. Halecki proponował, aby CICI zwołała ponownie spotkanie przedstawicieli „komisji narodowych” dla przedyskutowania zasad wzajemnej pomocy intelektualnej w jednym z krajów EŚW w 1925 roku. Zakończył wystąpienie, wskazując, że w państwach regionu środkowoeuropejskiego absolwenci wyższych uczelni nie mają możliwości prowadzenia prac badawczych i poświęcenia się jedynie „czystej nauce”. Jest to szczególnie groźne zjawisko z punktu widzenia rozwoju badań naukowych w tych krajach. Zadaniem CICI jest więc zajęcie się tą sprawą w celu znalezienia sposobów ułatwiających prowadzenie prac badawczych młodym naukowcom.

Raport Haleckiego był podstawą propozycji Podkomisji ds. Stosunków Międzyuniwersyteckich CICI w części zatytułowanej *Życie intelektualne w Europie Środkowej i Wschodniej* (*Vie Intellectuelle en Europe Centrale et Orientale*), które zostały przedstawione do zatwierdzenia CICI podczas ostatniego dnia obrad. Były to w większości podnoszone przez Haleckiego propozycje mające na celu ożywienie stosunków intelektualnych pomiędzy państwami EŚW a krajami zachodnimi. Postanowiono:

1/ zobowiązać Podkomisję ds. Własności Intelektualnej CICI do rozważenia projektu międzynarodowej kasy pożyczkowej i kredytowej, w kwestii szybkiego udzielania koniecznych środków finansowych dla profesorów udających się za granicę w celach badawczych oraz dla zakupu pomocy naukowych dla uniwersytetów;

2/ zwrócić się do Zgromadzenia LN, aby zaapelowały do państw członkowskich o wprowadzenie ulg w opłatach paszportowych i zniżek cen biletów kolejowych dla profesorów udających się za granicę w celach naukowych;

3/ upoważnić Podkomisję ds. Uniwersyteckich CICI, aby nawiązała kontakt z głównymi instytutami w krajach zachodnich, które zostały powołane dla badań zagadnień krajów Europy Środkowej i Wschodniej, a zwłaszcza Institut d'Études Slaves w Paryżu, School of Slavonic Studies w Londynie i Instituto per l'Europa Orientale w Rzymie;

4/ rekomendować „komisjom narodowym” działania na rzecz rozszerzenia działalności instytutów kulturalnych za granicą w celu zacieśniania więzi intelektualnych między państwami EŚW a krajami zachodnimi;

5/ zachęcać do organizowania spotkań między „komisjami narodowymi” obu grup krajów w celu realizowania współpracy międzyuniwersyteckiej;

6/ zająć się problemem badań naukowych pouniwersyteckich, co „dotyczy szczególnie pewnych państw Europy Środkowej”, ale w równym stopniu odnosi się do „wszystkich innych krajów świata”.

Członkowie CICI nie mieli zastrzeżeń w przyjęciu pierwszych pięciu propozycji. Jednak w ostatniej kwestii Hendrik Lorentz, wybitny fizyk holenderski⁴², wyraził

⁴² Hendrik A. Lorentz (laureat Nagrody Nobla w 1902 r.) został mianowany członkiem CICI w 1923 roku. W końcu 1925 r. został wybrany przewodniczącym Komisji, kiedy H. Bergson zrezygnował z tej funkcji ze względu na stan zdrowia. Lorentz kierował pracami CICI do śmierci w 1928 roku. O zmianach personalnych w składzie CICI: J. Kolasa, *International Intellectual Cooperation (The League Experience and the Beginnings of UNESCO)*, Wrocław 1962, s. 168-169.

wątpliwość, czy CICI ma możliwość zajmowania się sprawą organizacji pouniwersyteckich badań naukowych lub podejmowania stosownych interwencji. Halecki powiedział, że nie chodzi o „zajmowanie się czy interweniowanie”, ale zbadanie możliwości ułatwienia prowadzenia prac badawczych absolwentom wyższych uczelni. Jego zdaniem powinien powstać zawód pracownika naukowego, który po ukończeniu studiów mógłby poświęcić się wyłącznie pracy naukowo-badawczej. Obecnie nie było to możliwe i nie stanowiło zachęty do podejmowania badań naukowych przez absolwentów wyższych uczelni.

Haleckiego wsparła Maria Skłodowska-Curie, która zaznaczyła, że problem ten wiąże się z kwestią przyznawania stypendiów naukowych. Jej zdaniem system ten powinien mieć nie tylko narodowy, ale także międzynarodowy charakter. Większość przyznawanych do tej pory stypendiów miała bowiem charakter narodowy, z którego korzystali uczeni w państwach bogatych, mających najwięcej takich ofert. Proponowała, aby zobowiązać Podkomisję ds. uniwersyteckich CICI do przeprowadzenia „pogłębionej dyskusji” na temat udoskonalenia systemu przyznawania stypendiów narodowych i międzynarodowych. Z przyjętymi ustaleniami powinny być zapoznane fundacje, które aktualnie rozdzielają stypendia. Propozycja polskiej uczzonej została przez CICI przyjęta⁴³.

Halecki odegrał więc istotną rolę w podjęciu przez CICI szeregu formalnych decyzji na rzecz rozwoju życia intelektualnego w krajach EŚW. Z satysfakcją pisał do profesora Bronisława Dembińskiego, że przeprowadził „na plenum komisji wszystkie wnioski (...) w sprawach uniwersyteckich”⁴⁴.

Zaznaczyć należy, że kwestia pomocy dla krajów EŚW była dyskutowana nie tylko w CICI, ale także podczas obrad V sesji Zgromadzenia Ligi Narodów we wrześniu 1924 roku. Przyjęto wówczas propozycję delegata Rumunii, profesora Sextila Puscariu, lingwisty i historyka literatury Uniwersytetu w Cluju, w sprawie zorganizowania międzynarodowej pożyczki na rozwój intelektualny krajów szczególnie dotkniętych kryzysem gospodarczym. Przyjęto również, na wniosek delegata Węgier, rezolucję zobowiązującą CICI do wystosowania apelu o międzynarodowe wsparcie węgierskich instytucji i środowisk intelektualnych, analogicznego do odezwy, jaką Komisja wystosowała w sprawie Austrii w 1922 roku. V Zgromadzenie Ligi Narodów wyraziło też zgodę na mianowanie nowych, stałych korespondentów CICI reprezentujących region środkowoeuropejski – Emila G. Rakowitza, profesora speleologii Uniwersytetu w Cluju i Jaroslava Kalaba, profesora prawa międzynarodowego Uniwersytetu w Brnie. Następcą Haleckiego na stanowisku sekretarza CICI mianowano George Oprescu, historyka i krytyka sztuki, profesora uniwersytetu w Cluju⁴⁵.

Projekt S. Puscariu zyskał akceptację CICI, która postanowiła podjąć działania zmierzające do jego realizacji wspólnie z Komisją Finansową Ligi Narodów⁴⁶. CICI

⁴³ J. Piskurewicz, *op. cit.*, s. 112-113.

⁴⁴ APANP, P III 34, j. 130. List Haleckiego z 23 sierpnia 1924 roku.

⁴⁵ „Nauka Polska”. *Kronika*, t. VI, 1927, s. 422.

⁴⁶ O. Halecki, *Międzynarodowy Instytut współpracy umysłowej*, „Kurier Warszawski” 23 sierpnia 1925 r. (nr 235), s. 7.

wystosowała też 5 listopada 1924 r., za zgodą Rady Ligi Narodów, apel do uczelni, akademii, towarzystw naukowych i uczonych „wszystkich krajów” o pomoc dla węgierskich instytucji i środowisk intelektualnych⁴⁷.

Były to działania, które wychodziły naprzeciw propozycjom zgłaszanym już wcześniej przez Haleckiego. Jako ekspert CICI nie ustawał on w wysuwaniu kolejnych inicjatyw w sprawie wspierania życia umysłowego w krajach EŚW. W nocy z 6 lutego 1925 r. przygotowanej dla CICI proponował, aby Międzynarodowy Instytut Współpracy Intelektualnej (Institut International de Coopération Intellectuelle – IICI) w Paryżu, organizujący się z inicjatywy dyplomacji francuskiej jako ramię wykonawcze CICI⁴⁸, zajął się „wspomaganiem narodów Europy Środkowej” na niwie intelektualnej.

Halecki był zdecydowanym zwolennikiem ustanowienia IICI, uważając, że będzie instytucją zdolną do skutecznego organizowania „wzajemnej pomocy intelektualnej”. Nawiązując do wniosku, S. Puscariu ponowił propozycję ustanowienia międzynarodowego funduszu kredytowego pod kontrolą Ligi Narodów, przeznaczonego na odbudowę i rozwój życia intelektualnego w krajach EŚW. Wskazywał, że zadaniem IICI powinno być wspieranie działalności „komisji narodowych” państw tego regionu. Proponował zwołanie w Warszawie konferencji przedstawicieli „komisji narodowych” zainteresowanych państw z władzami IICI w celu przedyskutowania zasad „wzajemnej pomocy intelektualnej” i podjęcia stosownych decyzji⁴⁹.

Halecki, bardzo dobrze oceniany za dotychczasową działalność w CICI, zarówno przez władze Ligi Narodów, jak i dyplomację francuską, był pewnym kandydatem do objęcia jednego z kluczowych stanowisk w IICI. Rada Administracyjna IICI mianowała go szefem Sekcji Stosunków Uniwersyteckich od 1 listopada 1925 r.⁵⁰ Tym samym rozpoczął się kolejny etap aktywności polskiego historyka na rzecz międzynarodowej współpracy intelektualnej, m.in. pogłębiania współpracy intelektualnej pomiędzy państwami zachodnimi a „nową Europą środkową”. Charakterystyka i ocena działalności O. Haleckiego w IICI jest tematem zasługującym na odrębne opracowanie.

Oceniając inicjatywy O. Haleckiego w CICI na rzecz odbudowy i rozwoju życia umysłowego w państwach EŚW, należy podkreślić kilka kwestii. Halecki był w Komisji jedynym jej łącznikiem ze środowiskami naukowymi i uniwersyteckimi z krajów regionu środkowoeuropejskiego. Był też do tego zadania najlepiej przygotowany merytorycznie i językowo. Halecki znakomicie wywiązał się z opracowania ankiet o stanie życia intelektualnego w dwunastu krajach EŚW. Przygotowany przez niego materiał posłużył nie tylko do zapoznania CICI z potrzebami instytucji i środowisk intelektualnych w państwach „nowej Europy środkowej”. Halecki sugerował bowiem szereg rozwiązań służących organizacji pomocy w odbudowie i rozwoju życia umy-

⁴⁷ Tekst: H. Bergson, *Écrits et paroles*, t. 3, s. 581-582.

⁴⁸ Na temat genezy IICI: J. J. Renoliet, *L'UNESCO oubliée. La Société des Nations et la coopération intellectuelle (1919-1946)*, Paris 1999, s. 47 i n.

⁴⁹ ALN, SDN, 1919-1927, 13C, R. 1071, SDN.CICLI.135, *The International Institute in Paris and Intellectual Mutual Assistance. Note by M. O. Halecki, Expert on the Committee*. Geneva February 6th 1925.

⁵⁰ Rada Administracyjna IICI podjęła tę decyzję na posiedzeniu 28 lipca 1925 r. (ALN, SDN, 1919-1927, 13C, R. 1071), pismo George Oprescu, sekretarza CICI do Haleckiego z 28 lipca 1925 r.

słowego w krajach EŚW, zyskując dla większości z nich formalne poparcie CICI. Jednocześnie nawiązywał kontakty w sprawie utworzenia w tych krajach „komisji narodowych” współpracy intelektualnej mających pełnić rolę „łącznika” z CICI. Był inicjatorem spotkania przedstawicieli „komisji narodowych” krajów EŚW z CICI w grudniu 1923 r. w celu omówienia zasad współpracy oraz określenia roli i zadań „komisji narodowych”. Wiedząc, że CICI nie dysponuje środkami finansowymi na rozwijanie międzynarodowej współpracy intelektualnej, Halecki opowiadał się za podejmowaniem bezpośrednich dwustronnych kontaktów pomiędzy „komisjami narodowymi” państw EŚW i Europy Zachodniej. Wchodząc w skład komitetu kierującego pracami OIRU, Halecki proponował także utworzenie w krajach EŚW „narodowych biur uniwersyteckich”, aby korzystały z doświadczeń istniejących już analogicznych biur w krajach Europy Zachodniej oraz podjęły i korelowały bezpośrednio współpracę pomiędzy uczelniami.

Oskar Halecki – the advocate of Central and Eastern European countries in the International Committee on Intellectual Cooperation of the League of Nations (1922-1925)

This article presents and characterizes Oskar Halecki's activity for rebirth and development of the intellectual life in the economically ruined Central and Eastern European countries (CEE) during the years 1922-1925. At that time Halecki was a secretary and expert (from April 1st 1924) of the International Committee on Intellectual Cooperation (ICIC) of the League of Nations, which consisted of twelve eminent scholars representing countries from Western Europe. Halecki, a well-known expert of the history of Central and Eastern Europe (He did not include Russia), became the advocate of the intellectual collaboration between countries of this region and Western countries. In 1923 he presented results of the survey concerning the needs of intellectual life in twelve CEE countries to the ICIC. Halecki proposed among others to establish an international loan and a credit fund in order to support professors financially while traveling abroad for scientific purposes and for the purchase of indispensable equipment to university institutes.

Halecki paid a lot of attention to establish “national committees” on intellectual cooperation in the CEE countries to be a kind of “a bond” of these countries with the ICIC and international scientific life of other countries. He provided essential information and established first formal contacts. He also contributed to call the first conference of “national committees” of intellectual cooperation from twelve CEE countries, which took place in Paris in December 1923. During the years 1924-1925 Halecki presented several projects concerning strengthening intellectual relations between the CEE countries and Western countries to the ICIC. He suggested that this task should be undertaken by the Institut d'Études Slaves in Paris, the School of Slavonic Studies in London and the Instituto per l'Europa Orientale in Rome.

Оскар Халецкий – выразитель интересов стран Центральной и Восточной Европы в Международной комиссии по интеллектуальному сотрудничеству Лиги Наций (1922-1925)

Статья представляет и характеризует деятельность профессора Оскара Халецкого в пользу реконструкции и развития интеллектуальной жизни в экономически разрушенных стра-

нах Центральной и Восточной Европы в 1922-1925 гг. Халецкий был в это время секретарем и экспертом (с 1 апреля 1924 г.) Международной комиссии по интеллектуальному сотрудничеству Лиги Наций, образованной двенадцатью выдающимися интеллектуалами из стран Западной Европы. Халецкий, являясь уже признанным знатоком истории Центральной и Восточной Европы (он не включал в нее Россию), в Комиссии стал пропагандистом интеллектуального сотрудничества между странами этого региона и западными государствами. В 1923 г. он представил Международной комиссии по интеллектуальному сотрудничеству результаты опроса о потребностях умственной жизни в двенадцати странах Центральной и Восточной Европы. Халецкий предлагал м. пр. создать международный ссудный и кредитный фонд для финансовой поддержки профессоров, которые совершали путешествия в научных целях или для покупки аппаратуры необходимой в университетских институтах.

Халецкий придавал большое значение учреждению „национальных комиссий” по интеллектуальному сотрудничеству в странах Центральной и Восточной Европы, которые должны были стать их «связным» с Международной комиссией по интеллектуальному сотрудничеству и с умственной жизнью других стран. Он предоставлял необходимую информацию и налаживал первые формальные контакты. Он поспособствовал созыву первой конференции „национальных комиссий” по интеллектуальному сотрудничеству из двенадцати стран Центральной и Восточной Европы, которая состоялась в Париже в декабре 1923 г. В 1924-1925 гг. Халецкий представил Международной комиссии по интеллектуальному сотрудничеству ряд проектов, касающихся закрепления интеллектуальных отношений между странами центрально-европейского региона и западными государствами. Он предлагал, м. пр. чтобы за эту задачу взялись парижский Institut d'Études Slaves, лондонская School of Slavonic Studies и римский Instituto per l'Europa Orientale.